

ULUS KENT KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA MEYDANLARIN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: BAKÜ ÖRNEĞİ

 OĞUZ KAĞAN BAYRAKDAR* - FATMA BETÜL AYDEMİR BAŞ**

 ŞEYDA ÇEVİKEL***

 10.53718/gttad.1076206

ÖZ

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Fransız İhtilali ve Viyana Kongresi'nin ardından günümüz Avrupa Devletlerinin sınırları şekillenmeye başlarken bu sınırlar içerisinde yaşayan toplumları “tanımlama” anlayışı da değişmiştir. Milliyetçiliğin ideolojik olarak hükümetlerin gündeminde olması, hâkim ideoloji çerçevesinde topluma yön verilmesi ile sonuçlanmıştır. Yönetimler tarafından toplumu kendi baskın görüşleri altında toplayabilmek için çeşitli araçlar üretilmiştir. Bu süreçte kentler, toplumsal dönüşüme neden olan esas araçlardan biri olarak öne çıkmıştır. Medeniyetin beşiği olarak göz önünde bulundurulmuş kentler, tarih boyunca baskın ideolojinin nesiller arası aktarımını sağlayan dinamiklerden olmuştur. Kentlerin kırsal bölgelere nazaran her türlü imkânâna sahip olması, bu bölgelerin demografik merkez haline gelmesini sağlamıştır. Kentlerde ortaya çıkan demografik üstünlük, topluma aynı ülkü etrafında birleşme imkânı verdiği gibi, benzer davranış şekilleri geliştirmede de etkili olmuştur. Hususi olarak ulus devletlerin ortaya çıkışı, kentsel alanda ulusal figürlerin artmasına, nüfusun bu sembollerle etkileşimine ortam hazırlamıştır. Parklar, caddeler, sokaklar, çeşitli özel ve kamusal alanlar kent içerisinde kentsel mekânlarla örnek oluşturmaktadır. Ulus düşüncesine paralel olarak kentsel mekânlar, ulusal sembollerle süslenmiş; toplum üzerinde etkisi güçlü olan figürler ön plana çıkarılmıştır. Kentsel mekânlarla örnek teşkil eden alanlardan biri de meydanlardır. Toplanma, sosyalleşme, buluşma, zaman geçirme gibi çeşitli taleplere cevap veren meydanlar, kentin stratejik alanlarında konumlanmıştır. Hem bireyler hem de araçlar için işleve sahip meydanlar, kent içi ulaşımın yoğun olarak yapıldığı, insanlar arası iletişimin kurulduğu, kolektif bilincin hem aktarıldığı hem de diri tutulduğu alanlardır. Egemen güç tarafından ulusallaştırılan meydanlar, ideolojiler ekseninde dönüşüme uğramışlardır. Ulusal imgelerin eklenmesi ile de meydanlar, ulus kimliğinin oluşumuna katkıda bulunmaktadırlar. Bu kentsel mekânların bir kısmı Kafkasya'nın en önemli merkezlerinden biri olan Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de konumlanmaktadır. Tarihi geçmişe sahip Bakü 19. yüzyılın başından itibaren Rusların hâkimiyeti altında kalmıştır. 1918- 1920 yılları arasında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsız şehri olarak literatürde yer almasına karşın; hemen sonrasında Sovyetler Birliği'nin yönetimine geçmiştir. Rus kültürünün baskın olduğu dönemde Bakü, siyasi ideolojiye paralel olarak çeşitli değişimlere uğramıştır. Rus medeniyetini ön plana çıkarmak, Rus dilini kentsel alanda yaygın hale getirmek, toplumu Rus ideolojisi altında birleştirmek, Rus yönetimlerinin temel amaçlarından olmuştur. Bu amaçlar doğrultusunda Bakü'nün tasarımı siyasi düşünceye hizmet edecek şekilde gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından geçmişin izlerini silip, kendi milli ideolojisini kurmaya çalışan Azerbaycan, bu politikaya uygun olarak birtakım adımlar atmıştır. Bakü ulus düşüncesinin sergileneceği temel mekânlardan biri olarak düşünülmüş, bu doğrultuda kurgulanmıştır. Çalışmada meydanların kentsel alandaki yeri araştırılarak Bakü'de bulunan 20 Yanvar, Azadlık ve Fevvaler meydanının ulus kimliği üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ulus-Devlet, Kentsel Mekân, Meydan, Bakü, Bakü Meydanları.

* Doktora Öğrencisi, Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Türk Halkları Tarihi Anabilim Dalı, Bakü/AZERBAYCAN, E-Posta: oguzkaganbayrakdar@outlook.com, ORCID ID: 0000-0001-7292-370X.

** Doktora Öğrencisi, Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Türk Halkları Tarihi Anabilim Dalı, Bakü/AZERBAYCAN, E-Posta: fbetulaydemir@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3445-8576.

*** Doktora Öğrencisi, Hazar Üniversitesi, Beşeri, Eğitim ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Bakü/AZERBAYCAN, E-Posta: seydacevikel@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3970-952X.

ULUS KENT KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA MEYDANLARIN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: BAKÜ ÖRNEĞİ

AN ASSESSMENT ON THE ROLE OF SQUARE IN THE FORMATION OF NATIONAL IDENTITY: THE CASE OF BAKU

ABSTRACT

After the American Declaration of Independence, the French Revolution, and the Congress of Vienna, the borders of today is European States began to take shape, and the understanding of "defining" the societies living within these borders also changed. The fact that nationalism is ideologically on the agenda of governments has resulted in giving direction to the community within the framework of the dominant ideology. Various tools have been produced by the administrations to gather the society under their prevailing views. In this process, cities have become one of the main tools that cause social transformation. Cities, considered the cradle of civilization, have been one of the dynamics that ensure the transmission of the dominant ideology throughout history. The fact that cities have all kinds of opportunities compared to rural areas has enabled these regions to become demographic centers. The demographic superiority that emerged in the cities allowed the society to unite around the same ideal and became influential in developing similar behavior patterns. In particular, the emergence of nation-states has prepared the environment for the increase of national figures in the urban area and the interaction of the population with these symbols. Parks, avenues, streets, various private and public spaces are examples of urban spaces within the city. Thus, the tendency to create a national urban identity through urban spaces has begun. One of the areas that set an example for urban spaces is squares. The squares, which respond to various demands such as gathering, socializing, meeting, and spending time, are located in strategic areas of the city. Squares, which have a function for both individuals and vehicles, are the areas where urban transportation is made intensively, communication between people is established, and collective consciousness is transferred and kept alive. The squares, which were nationalized by the sovereign power, have been transformed on the axis of ideologies. With the addition of national images, squares contribute to the formation of national identity. Some of these urban spaces are located in Baku, the capital of Azerbaijan, one of the most important centers of the Caucasus. Baku, which has a historical past, has been under the rule of the Russians since the beginning of the 19th century. Although it was included in the literature as an independent city of the Azerbaijan Democratic Republic between 1918-1920, it soon came under the rule of the Soviet Union. When the Russian culture was dominant, Baku underwent various changes in parallel with the political ideology. Bringing the Russian civilization to the forefront, making the Russian language widespread in the urban area, and uniting the Russian ideology have been among the main goals of the Russian administrations. In line with these purposes, the design of Baku has been realized in a way that will serve this political thought. Following the dissolution of the Soviet Union, Azerbaijan, which tried to erase the traces of the past and establish its national ideology, took some steps by this policy. Baku has been considered one of the main venues where the idea of the nation will be exhibited and has been built in this direction. In the study, the place of the squares in the urban area was investigated, and the effect of 20 Yanvar, Azadlık, and Fevvereleler squares in Baku on the national identity was evaluated.

Keywords: Nation State, Urban Space, Square, Baku, Baku Squares.

GİRİŞ

İmparatorluk çağının sona ermesi beraberinde birtakım fikirlerin filizlenmesine zemin hazırlamıştır. Fransız ihtilaliyle başlayan kırılma noktası ulus devletlerin doğması için kıvılcım oluştururken bu ideolojiyi destekleyecek dinamiklerin de gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Yeni bir çağın başlangıcını, eski gelenekten kopuşu, yeni bir toplumsal boyuta geçişi ve siyasi olarak yeniden yapılanmayı ifade eden uluslaşma ve ulusal devlet anlayışı, özgün semboller üreterek toplumu dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bu süreçte millet, halk, etnik köken, milliyetçilik, ulus devlet gibi kavramlar tartışmaya açılmış ve her kesimden taraftar bulmaya başlamıştır.

Millet kelimesi TDK'da "çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, dil, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus şeklinde tanımlanmıştır. Bernard Lewis kelimesinin Aramice "milla" kökünden türediğini ve bir kutsal kitabı kabul eden insan topluluğunu ifade ettiğini belirtmektedir. Literatürde millet sözcüğü çoğunlukla aynı dine inananların oluşturduğu cemiyeti ifade ederken, Moğolca kökenden gelen ve İngilizce "nation" kelimesinin tekabülü olan *ulus* ise daha çok etnik bir topluluğu tanımlamaktadır.¹ Joseph Stalin ise milleti, "tarihsel olarak evrilmiş istikrarlı bir dil, toprak, ekonomik yaşam ile kendini kültür ortaklığıyla dışa vuran psikolojik yapıdan oluşan bir topluluk" şeklinde tanımlamıştır.²

Zaman içerisinde toplumu bir arada tutacak, ülkeyi ve milleti öteki halklar karşında üstün kılacak ideolojiye ihtiyaç duyulmuş ve milliyetçilik akımı gündeme gelmiştir. Uluslaşmaya giden yolda milliyetçilik

¹ Rıfat Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C.6, S.1, 2018, s. 232.

² Eric J. Hobsbawm, "1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik", *Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınbay, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s. 9.

kavram olarak ilk defa 1774 yılında Johann G. Herder tarafından kullanılmıştır.³ Ulus ve millet fikrinin ideolojik temelini oluşturan milliyetçiliği toplumun genelini kapsayacak şekilde tanımlamak doğru olmayacaktır. Uygulayan ve uygulanan tarafından farklı şekilde algılanan milliyetçilik, Etienne Balibar tarafından şu şekilde açıklanmıştır: “*Milliyetçilik kavramı sürekli olarak bölünmektedir. Her zaman bir "iyi" bir de "kötü" milliyetçilik vardır; bir devlet ya da bir cemaat oluşturmaya çalışan ile boyun eğdirmeye, yok etmeye çalışan; hukuka başvuran ile kuvvete başvuran, diğer milliyetçiliklere tahammül gösteren, hatta onları onaylayıp aynı tarihsel perspektifte (büyük rüya: "halkların ilkbaharı") dahil eden ile emperyalist ve ırkçı bir bakış açısıyla onları kökten dışlayan. Sevgi uyandıran (hatta aşırı biçimde) ile nefret uyandıran. Sözün kısası, milliyetçiliğin iç bölünmesini ayırmak "yurdu için ölmekten", "vatanı için öldürmeye" geçişi ayırmak kadar zor ve önemli olarak görünmektedir.*”⁴

Milliyetçiliğe kültürel-sembolist açıdan bakan Benedict Anderson’a göre, milletler tarihi bir geçmişe sahip iken milliyetçilik kavramı modern zamanlara özgüdür. Anderson nezdinde ulus, onu oluşturan bireyler tarafından hayal edilebildiği takdirde bir kolektif kimlik olarak hayata geçebilir.⁵ Zaman içerisinde milliyetçiliğin farklı tanımları da ortaya çıkmıştır. *Devlet milliyetçiliği*: siyasi olarak halkın, farklı ön milli unsurları (dil, din, kan bağı, etnik köken) olsa bile tek bir çatı altında merkezi yönetime, yani bir milli devlete evrilmesi anlamına gelmektedir. *Etnik milliyetçilik* ise ulusal özellikleri, ortak kan bağı, ortak dil ve ortak ülkesi olan milliyetçilik türüdür.⁶

Ulus ve siyasi ideoloji olarak milliyetçiliğin bir araya gelmesi, 19. yüzyıldan itibaren uluslararası ilişkiler alanında “ulus-devlet” kavramının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Modern devlet anlayışının ortaya çıktığı 1648 Westfalya anlaşmasından bu yana ulus-devlet anlayışı uluslararası hukukta yer almıştır. Ulus-devlet milliyetçiliği toplumda içselleştirilen ve araç olarak kullanılan bir kurumdur. Toplumu bir arada tutmak, ötekini karşısında bir ulus olabilmek için milliyetçilik, kavmiyetçilikten farklı olarak bir üst kimliği dayatmaktadır. Bu anlayışla birlikte de yeni bir kimlik oluşumu gündeme gelmiştir. Smith tarafından tarihi bir toprak-ülke, ya da yurt; ortak mitler ve tarihi bellek; ortak bir kitlesel kamu kültürü; topluluğun bütün fertleri için geçerli ortak yasal hak ve görevler; bireylerin ülke üzerinde serbest hareket imkânına sahip oldukları ortak bir ekonomi, şeklinde tanımlanan ulus kimlik,⁷ ulus devletin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Bu kimliği oluşturmak, muhafaza etmek ve geleceğe aktarmak ise ulus-devletin görevleri arasında yer almaktadır.

Kimlik oluşumunda dil, din, kültür, tarih, coğrafya, ekonomi, eğitim gibi faktörlerin yanı sıra şehirler de etkin olarak kullanılmıştır. Kentler insanlar tarafından şekillendirildiği gibi, bireyleri de belli bir kalıba sokma özelliğini taşımaktadırlar. Milyonlarca insanın yaşadığı kompleks yapılar bütünü olan kentler, hükümetin topluma erişim kanallarından birini meydana getirmişlerdir. Resmî ideolojinin gereklilikleri doğrultusunda kentin gelişimi, değişimi kaçınılmaz olmuş; özellikle kentsel alanda ulus bilinci ön plana çıkarılmıştır. Ulus kimliğini muhafaza etme konusunda belirleyici rol oynayan kentler, sakinlerinin düşünce yapısını da etkilemektedirler. Kentsel mekânların vatandaşlar tarafından kullanımı, hükümetin kurmaya çalıştığı ideolojik yapıya katkı sağlarken, toplumun aynı ideoloji içerisinde birleşmesine de yol açmaktadır. Kentler aracılığıyla toplumu dönüştürmeye, homojen bir ideoloji altında birleştirmeye çalışan ülkelerden biri de Azerbaycan’dır.

Bakü, sadece Azerbaycan’ın değil tüm Kafkas bölgesinin kültürel, ekonomik, siyasi merkezi olarak ön plana çıkmıştır. Tarihsel süreçte farklı güçlerin egemenliği altında kalması şehrin ideolojik olarak dönüşümüne neden olmuştur. Bunun yanı sıra Bakü, Türk Cumhuriyetleri için de bir örnek teşkil etmektedir. Tarihinde Çarlık ve Sovyet Rusyası işgaline uğraması, Orta Asya Türk başkentlerinin tarihsel süreciyle benzerlik göstermektedir. Bunun yanı sıra Bakü’nün 19. Yüzyılın ortalarından itibaren petrol şehri olarak ortaya çıkması, 1918-1920 yılları arasında kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin başkenti olması ve Ruslara karşı gerçekleştirilen geniş kapsamlı miting hareketine ev sahipliği yapması hasebiyle de eşsiz bir yerdedir. Bu nedenle Bakü üzerinden çalışma yapmak Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin başkentlerini anlama sürecine yardımcı olacağı gibi Bakü’yü diğerlerinden ayıran hususiyetleri de anlamamıza katkı sağlayacaktır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Azerbaycan yönetimi ulusallaşma yolunda Bakü’de birçok değişikliğe gitmiştir. Bakü’nün geçirdiği bu değişimden kentsel mekânlar da nasibini almış, kent yeni bir vizyon çerçevesinde kurgulanmıştır. Bu çalışmada ulusallaşma sürecinde kent mekânlarının rolüne dikkat çekilmektedir. “Meydanlar” örnek olarak seçilmiş ve meydanların ulusallaşma sürecindeki işlevleri değerlendirilmiştir. Çalışmada Bakü’nün “20 Yanvar” “Azadlık” “Fevvareler” gibi tarihsel ve simgesel önemi bulunan meydanlarının ulusallaşma sürecine olan katkıları araştırılmıştır.

³ Aydın, *agm*, s. 233.

⁴ Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, *İrk Ulus Sınıf*, çev. Nazlı Ökten, 4. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 74-75.

⁵ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul 2017, s. 65.

⁶ Kemal H. Karpat, *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 93.

⁷ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 31-32.

ULUS KENT KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA MEYDANLARIN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: BAKÜ ÖRNEĞİ

1. Tarihsel ve Kavramsal Perspektiften Mekân Algısı

Mekân yalnızca edilgin bir locus değildir... Mekân halihazırdaki üretim biçimine özgü bilgi, eylemdir...Mekân canlıdır. Yaşar, yaşatır. Üretir, üretilir.” H. Lefebvre⁸

İngilizcede mekân (space)⁹ kullanılmaya elverişli boş alan, var olan her şeyin etrafındaki yer olarak ifade edilmiştir. Dilimize ise pozisyon, uzam, uzay, varoluş manasına gelen Arapça *makân* (مكان) kelimesinden geçmiştir.¹⁰ Mekân kavramına dair literatürde bulunan ilk çalışma Vitruvius'a aittir. Vitruvius insanın dikey duruşunu bir mekân olarak kabul etmiştir. Vitruvius'un çalışmasından yola çıkan araştırmacılar, insan gölgesinin yatay düzlemdeki yansımaya “varoluşsal mekân” adını vermişlerdir.¹¹ “Mekân” kavramı uzun yıllar matematik ve geometri gibi bilim dalları içerisinde kullanılmıştır. Zamanla sosyolojinin ilgi alanına da giren kavram ile toplumsal mekânın ne olduğuna dair sorular sorulmaya başlanmıştır.¹² Yazıcıoğlu mekânı şu şekilde tanımlamaktadır: “*Mekân ne kendi dışında bir nesne ne de bir iç deneyim değildir. İnsan için toplumsal yaşamın içinden geçtiği, toplumca kabul edilmiş kültürel şemalara uygun biçimde kavranılan varoluşsal...*” alanlardır.¹³ Mekân içinde bulundurduğu maddi imgelerden tamamen soyutlanmış, mutlak bir halde tanımlanamamalıdır. Zira içerdiği nesnelere indirgenemeyecek kadar çok yönlüdür.¹⁴ Heidegger'e göre mekân sıkıştırılmış zamanı kapsamaktadır. Buradan hareketle mekân geçmişin anısını içinde barındırır da onu yok etme gücünü de elinde bulundurmaktadır. Bu yüzden kentsel mekânın dönüştürülmesi, kentsel belleğin de yok edilmesi anlamına gelmektedir. Alptekin ise Kentin, üzerinde geçmişle bağlantı kurulan zaman algısını yok edeceğini savunmaktadır.¹⁵

İnsanlar tarafından özel bağ kurulan yerler, kolektif bilinci diri tutan alanlardır. Toplumsal olarak geçmiş ile bağ kurma aracı olan bu mekânlar, aitlik duygusunun hissedildiği, geleneğin geleceğe aktarıldığı yerlerdir. Mekânlar aynı zamanda kurgulanmasıyla, var oluşuyla, uğradığı değişimlerle, ideolojik unsurlarıyla ya da dışardan yüklenen anlamlarıyla kimlik edinme yerleridir. Kentsel mekânın süreklilik arz etmesi toplumsal bağın korunması için önemlidir. Bunu engelleyecek her türlü uyarıcı, mekân-insan ilişkisini de etkiler. İnsan-mekân iletişimine etki eden dinamiklerden biri de modernizmdir. Modernizmle birlikte kentsel form değişikliğe uğramıştır. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında etkisini hissettiren modernizm, geleneksel olana karşı bir ön yargıya sahiptir. Geleneksel olan kent formu; rasyonel, kuralcı, boş zamanı tüketmeye yönelik olan ile değiştirilmiş ve bu yolla yeni kentsel mekânın çerçevesi ortaya koyulmuştur.¹⁶ Yeni olan, eskisinin reddedilmesi üzerine kurulduğu için, geçmişten gelen figürler yok olma tehlikesi altına girmiştir. Bu durum, mekân ve kullanıcıları arasında oluşan süreklilikten beslenen bağı zedelemiş, mekânın değişimine neden olmuştur.

Dönemin şartlarına bağlı olarak, hâkim ideolojik ve ekonomik sistem doğrultusunda mekânların tek tip algılanması söz konusudur. Bununla birlikte mekân sadece ekonomik ve maddi süreçlerle açıklanamayacak kadar kompleks bir olgudur. Örnek olarak sosyal bir olgu olması, mekânın kültürel değerler, alışkanlıklar, felsefi ve metafizik boyutları içermesini sağlamaktadır.¹⁷ Coğrafyanın kader olması, düşüncelerin bölgeden bölgeye değişmesi, eğitim düzeyinin etkisiyle yorum çeşitliliğinin oluşması, ya da insanların hayat koşullarına bağlı olarak farklı ihtiyaçlara sahip olması gibi örnekler mekânların algılanışını, kent içerisindeki anlamlarını etkilemektedir.

Mekânların insanlar üzerinde etkisi olduğu kadar insanların da mekânlar üzerinde etkisi bulunmaktadır. Ortak mekânları kullanan bireyler, zamanla benzer özellikler göstermeye başlarlar. Başka bir deyişle, mekân ve onu kullanan arasında kurulan etkileşim çift yönlüdür. Bu doğrultuda mekân, zamanla onu kullananların özellikleri tarafından yeniden üretildiği gibi¹⁸ aynı etkiyle mekânın da insanları dönüştürücü bir etkisi mevcuttur. Bu nedenle mekânın hangi kentsel algı sonucu üretildiği önem taşımaktadır. Nitekim kent mekânlarında toplumun nasıl yaşayıp düşündüğünün izlerinin sürülmesi mümkün olabilmektedir.

⁸ Ünal Şentürk, “Mekân Sadece Mekân Değildir: Kentsel Mekânın Yeni Tezahürleri”, *Doğu – Batı Düşünce Dergisi*, S. 67, 2014, s. 86.

⁹ Bkz. Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/tr>. Erişim tarihi 02.02.2022.

¹⁰ Ceren Avcı, *Kent Turizmünde Mekânsal Tercihler, Deneyimler ve Mekânın Düzenleniş Üzerine İlişkiler: İstanbul Tarihi Yarımada Örneği*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2019, s. 5.

¹¹ Zeynep Yazıcıoğlu Halu, *Kentsel Mekân Olarak Caddelerin Mekânsal Karakterinin Yürünebilirlik Bağlamında İrdelenmesi: Bağdat Caddesi Örneği*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010, s. 21.

¹² Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, 2. Baskı, Sel yayınları, İstanbul 2014, s. 33.

¹³ Yazıcıoğlu Halu, *agt*, s. 22.

¹⁴ John Urry, *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Ögdül, 3. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018, s. 104.

¹⁵ Musa Yavuz Alptekin, “Şehirden Kente Mekânsal Dönüşüm”, *Doğu – Batı Düşünce Dergisi*, S. 67, 2014, s. 37.

¹⁶ Matthew Carmona, Tim Heath, Taner Oc, Steve Tiesdell, *Public Places Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*, Second Edition, Elsevier, Oxford 2010, p. 61.

¹⁷ Avcı, *agt*, s. 9.

¹⁸ Ömer Aytaç, “Kent Mekânlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası”, *Kent Sosyolojisi*, Edt. Köksal Alver, 7. Baskı, Çizgi Kitapevi, İstanbul 2019, s. 252.

Mekânın üretim ve tüketimi, ekonomik, siyasi, dini, kültürel, toplumsal önceliklere göre belirlenmektedir.¹⁹ İnsanların bakış açıları, ideolojileri, kimlikleri mekâna yeni bir anlam katmaktadır. Örneğin, Trabzon'un Düzyurt (Mesarya) köyünde 50 yaş üzeri sakinlerin çoğu geleneksel köy hayatı yaşamaya devam etmektedir. Köy sakinleri sabah erken saatte kalkar, hayvanları ya da bahçeleriyle ilgilenirler. Geleneksel düşüncenin hâkim olduğu bu insanlar köyde var olan mekânlara bu perspektiften yaklaşmaktadırlar. Beklentileri, gördükleri, hayal ettikleri ya da onlar için anlamlı olan, daha önce deneyimledikleri ve düşünce yapısında yer edinmiş geleneksel figürler ile ilgilidir. Var olan mekân bu bakış açısıyla anlam kazanırken, yeni kurulacak olan mekânlara da bu anlayışı yansıtabilecek detaylar eklenmektedir. Kültürel değerlerin detaylara işlenmesi sonucu mekânın kimliği muhafaza edilirken, dışarıdan gelen ihraç kimliğe karşı da önlem alınmaktadır. Bu yolla hem geçmiş-gelecek hem de mekân-birey bağının kurulması sağlanır.

2. Bir Dönüşüm Alanı: Kentsel Mekânlar

20. yüzyıl sanayileşmeyle birlikte kentleşmenin de yoğun olduğu bir dönemdir. İnsanların iş bulma umuduyla kentlere doğru olan göçü çeşitli kentsel sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1930'lardaki ekonomik kriz ve sonrasında yaşanan 2. Dünya Savaşı, Avrupa devletlerini bir konsensus etrafında toplayarak bazı kararlar alınmasını sağlamıştır. Şehir hayatını düzenlemek, hayat koşullarını standartlaştırmak, sağlık, eğitim, ulaşım, ev ihtiyacı gibi alanlarda yatırım yapmak, kamusal alana yönelik düzenlemeler yapmak ülkelerin yöneldiği politikaların temelini oluşturmuştur. Kent araştırmalarının henüz yüzeysel ele alındığı bu dönemde Ebenezer Howard ve Le Corbusier gibi kent planlamacıları, kentlerin simasını toplumsal fayda gözeterek kurgulamaya ve tasarlamaya başlamışlardır.²⁰ Bu anlayış doğrultusunda kentlere yeni kamusal alanlar eklenmiştir. Kurgulanan yeni kamusal alanlar mekânın dönüşümüne etki ettiği gibi, kentlerdeki kimi mekânlar şehir hayatından bunalan insanların sosyalleşebileceği yerler haline gelmiştir.

Mekân algısının ve ona yüklenen anlamın değişmesi daha önce ifade edildiği gibi kentsel mekân tanımını da değiştirmiştir. Modern geleneğe hizmet eden "kutsi yerler" olarak tanımlanan kentsel mekân²¹ genel bir ifadeyle yerleşim yerleri dâhilinde bulunan tüm mekânlara verilen ortak bir addir. Kentsel mekân fiziksel olarak herkes tarafından erişime açık ve yabancıların girişi için oldukça az kısıtlamaların uygulandığı, kasaba, şehir ve kırsal bölgelerin içinde kalan mekânlardan meydana gelmektedir.²² Bileşenlerin ortaya çıkardığı doku, ahenk, estetik, denge, bir mantık içerisinde kentin okunabilirliğine hizmet eder.²³ Kentin, kentsel mekânlar tarafından oluşturulduğunu savunan Krier'e göre kentsel mekân estetik kaygıya sahip olmalıdır, aksi halde şehir içerisindeki her türlü mekânı kentsel mekân olarak kabul etmek gerekir.²⁴

Kentsel mekânların içerisine eklenen her türlü sembol toplumsal dürtüleri tetikleyen bir işleve sahiptir.²⁵ Kentsel mekânın birey üzerinde etki bırakması o mekânın sahip olduğu temsili imgelerin okunabilirliğiyle bağlantılıdır. Nitekim her toplum, kendi düşünce dünyasının tezahürü olacak, var oluşunu temsil edecek alanlara ve bu alanlarda kendine ait olanı sergileyecek imgelere ihtiyaç duyar. Bu mekânlar içinde bulundurduğu sembollerle birlikte bir uyum içerisinde toplum-mekân bütünleşmesini sağlar. Böylece imgeler yoluyla toplumsal alana ulaşılacak bir kanal elde edilir.

İnsanların yaşam şartlarının değişmesi, kentsel mekânlarda da kendisini hissettirmektedir. Bundan dolayı kentsel mekânlar, buldukları kentlerin sosyo-ekonomik koşullarını ve kültürel dokusunu yansıtan "yaşayan organizmalar" olarak kabul edilmektedir.²⁶ Bu değişim ve dönüşümü yansıtan mekânlardan biri de kent özelinde meydanlar olarak öne çıkmaktadır.

3. Meydanlar ve Ulus Kimliğine Etkisi

Grekçe "Agora", İngilizce "Square", Almanca "Platz", İtalyanca "Piazza" İspanyolca "Plaza" olarak kullanılan "meydan" kavramı Arapça geniş açık alan anlamına gelen maydân (ميدان) kelimesinden gelmektedir. Meydanlar, kent sakinlerinin iletişim ihtiyacını sağladığı alanlardır.²⁷ İnsanoğlunun kentsel alanda ilk defa kullandığı mekân da yine meydanlardır. Rob Krier'e göre meydanın ortaya çıkışı, açık bir alanın etrafında yaşam alanlarının kurulması neticesinde olmuştur. Agora, forum, manastır, cami gibi mekânların etrafında yapılan,

¹⁹ Hasan Taşçı, *Kent Meydanı ile Kent Kimlik İlişkisi: Üsküdar Meydanı Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012, s. 54.

²⁰ Ali Madanipour, "Urban Design and Public Space", *International Encyclopedia of Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Volume 24, 2015, p.789.

²¹ Aytaç, *agm*, s.255.

²² Ali Madanipour, "Why are the design and development of public spaces significant for cities?" *Environment and Planning B: Planning and Design*, S. 26/6, 1999, p. 880.

²³ Avcı, *agt*, s. 15.

²⁴ Rob Krier, *Urban Space*, Academy Editions, London 1979, p. 15.

²⁵ Köksal Alver, "Kent İmgesi", Edt. Köksal Alver, *Kent Sosyolojisi*, 7. Baskı, Çizgi Kitapevi, İstanbul 2019, s.25.

²⁶ Yazıcıoğlu Halu, *agt*, s. 31.

²⁷ Mehmet Mesutoğlu, *Kentsel Mekân Olarak Meydan ve Morfolojik Özellikleri*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001, s. 7.

ULUS KENT KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA MEYDANLARIN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: BAKÜ ÖRNEĞİ

dönemin içtimai hayatında özel rol oynayan bu kentsel alanlar zamanla gelişim göstererek meydan haline gelmişlerdir.²⁸

Meydanlar çoğunlukla toplumun duygularına hitap eden alanlar olmaktadır. Sevinç, hüznün, öfke gibi ortak duyguların dışı vurulduğu; yıl dönümü, bayram, festival gibi kutlamaların yapıldığı kentsel yaşamın bir sahnesi olan meydanlar, toplumsal iletişimin sağlandığı kentsel alanlardır. Yine meydanlar politik değişimlerin izlendiği alanlar olarak öne çıkmaktadır.²⁹ Konuya ilişkin olarak Lynch, “Kent İmgesi” adlı çalışmasında kentin “düğüm ve odak” noktalarına dikkat çekmektedir. Bireylerin kullanımına açık bu alanlar/meydanlar, ulusal ve uluslararası ölçekte odak noktası olma özelliği gösterebilirler. Bunun yanı sıra bu mekânlar kesişim ve yoğunlaşma alanlarına da örnek gösterilebilir.³⁰ Buradan hareketle meydanların kesişim noktası olduğu kadar demografik olarak da yoğun alanlar olduğu görülmektedir.

Kentlerle eş zamanlı olarak ortaya çıkan ve zaman içerisinde kentsel değişimden kendi payına düşeni alan meydanlar politik ve düşünsel ifadelerin dile getirildiği, pratik ihtiyaçların giderildiği alanlardır. Meydanlar her dönemin ruhuna göre farklılık gösterir. Tarihsel süreçte ilk ne zaman ortaya çıktığı kesinlik kazanmasa da çeşitli coğrafyalarda farklı meydan örneklerini görmek mümkündür. Güney Amerika’da bulunan Kuikuro köyündeki dairesel meydan ile M.Ö 6800-5700 tarihleri arasında varlığını sürdüren Çatalhöyük medeniyetinde görülen avlu-meydan anlayışı, farklı dönemlerde toplulukların ihtiyaçlarına paralel olarak meydanlar ürettiğinin ve bu meydanların farklı işlevlere sahip olduğunun göstergesidir. Bu medeniyetlere ek olarak Mısır’da dini törenlere ev sahipliği yapmak; Çin ve Hindistan gibi yerlerde ise hem pazar ihtiyacını gidermek hem de dini ritüelleri gerçekleştirmek amacıyla kullanılan meydanlar kent tarihinde rastlanılan ilk örnekleri oluştururlar.³¹

Kimi toplumlarda meydanlar başlangıçta dinsel bir mekân özelliklerini taşıırken zamanla ekonomik bir boyut kazanarak ticaretin gerçekleştiği alanlara dönüşmüşlerdir. Eski Yunan ve Roma’da kentin ihtişamını yansıtan mekânlar olan meydanlar; surlarla çevrili, dar sokaklardan oluşan Ortaçağ Avrupa şehirlerinde insanların nefes aldığı toplanma mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır.³² Neoklasik ve Barok döneminde ise meydanlar, heykel ve anıtlarla ön plana çıkmışlardır. Zaman içerisinde meydanlar simetrik hesaplamalarla çeşitli düzenlemelerin görüldüğü, etrafında kamu binalarının olduğu, içerisinde zafer taklarının da yer aldığı merkezlere dönüşmüşlerdir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise meydanlar şehir içi ulaşımın ana arteri konumuna gelmişlerdir. Aynı yüzyılda etkili olmaya başlayan, bir önceki dönemin geleneksel bakış açısını bir kenara bırakıp, akli merkeze almayı ilke edinen ve dünya çapında etkiye sahip modernizm de meydanların dönüşümüne neden olan dinamiklerden biridir. Modernizmle beraber çeşitli ideolojik fikirlere açık hale gelen kentlerde planlama yapılırken birçok odak noktası oluşturulmuş ve bu noktalar aracılığı ile şehir içi hareketlilik sağlanmıştır.³³ Rasyonel bir şekilde planlanan bu alanlar, kent içi hareketlilikte ön plana çıkan mekânlar olurken insanların da etkilendiği, belirli fikirlerle tanıştığı yerlere örnek teşkil etmişlerdir.

Her kentsel form toplumsal anlayışın bir ürünü olduğundan, meydanlar da bulunduğu bölgenin tesiri altında kalmış ve zamanla dönemin baskın tasavvurunun temsil aracı haline gelmişlerdir. “Meydanlar kendisini ortaya koyan hayat şeklini ya da siyasal talebi yansıtmaktadır”.³⁴ Örneğin Batı da adalet ve güç arayışının kentsel alanda yansımaları olan meydanlar Doğu’da ise siyasal ve toplumsal hayatın beklentilerine cevap verecek şekilde kurgulanmışlardır. Günlük hayatta üzerinden geçilip gidilen yerlerden çok daha fazlasını ifade eden meydanlar ulus-devletlerin küresel anlamda güçlerini artırmalarıyla birlikte yeniden kurgulanmışlardır. İdeolojik akımların ön plana çıkması, meydanların bu yönde değişim geçirmesine neden olmuştur. Azerbaycan’ın başkenti Bakü de bu değişimi yaşayan kentsel mekânları barındırmaktadır. Siyasal, tarihi, ideolojik bir öneme sahip meydanlar, kentsel mekân olarak Bakü’de önemli bir yere sahiptir

4. Bakü Meydanları ve Ulusallaşma

19. Yüzyılda Çarlık Rusya’sının hakimiyet sınırlarını genişletmek istediği bölgelerden biri de Kuzey Kafkasya olmuştur. Önce Gürcistan ardından Azerbaycan Hanlıklarını sırasıyla işgal eden Rusya, ilk olarak Gence hanlığını ele geçirmiş, 1807’de Bakü hanlığını işgal etmiştir. 1813 yılında İran ile Rusya arasında imzalanan Gülistan Anlaşması ile Karabağ, Şirvan ve Taliş hanlıkları Rusya’nın hakimiyetine girmiştir. Ardından çok geçmeden 1828 yılında imzalanan Türkmençay Anlaşması ile Revan ve Nahçıvan hanlıkları da

²⁸ Aslı Doğan, *Kamusal Alanda Bir Erk Metaforu Olarak Meydan*, MSGSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2020, s. 21.

²⁹ Doğan, *agt*, s. 20.

³⁰ Kevin Lynch, *Kent İmgesi*, çev. İrem Başaran, 20. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 80-84.

³¹ Doğan, *agt*, s. 24.

³² Abdulali Kamberov, *Bir Kamusal Açık Alan Olarak Meydan Kullanımını Etkileyen Kararların Kullanıcılar Tarafından Değerlendirilmesi: Bakü Azadlık Meydanı Örneği*, İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016, s. 14.

³³ Feresteh Pashaei Kamali, *Kent Meydanlarının Peyzaj Tasarım Kriterlerine Göre Analizi: Erzurum Cumhuriyet Caddesi Örneği*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2021, s. 13-16.

³⁴ Taşçı, *agt*, s. 71.

Rusya hâkimiyetine girmiştir.³⁵ Bakü dâhil olmakla birlikte Kafkas coğrafyasını kontrol altına alan Rus yönetimi 1820 yılında ilga edilen Azerbaycan hanlıklarının yerine, 7 vilayet oluşturarak yönetimi kontrol altında tutmaya çalışmıştır.³⁶ 1846 yılında ise Şamaxı (Şamahı), Derbend, Kutayis ve Tiflis'ten oluşan yönetimin tesis edilmesiyle Transkafkasya 4 guberniyaya bölünmüştür. 1859 yılında Guberniya'nın merkezi olan Şamaxı'da 5.9 büyüklüğünde, 100 kişinin ölümüne yol açan depremin meydana gelmesi ile merkez Bakü'ye taşınmıştır.³⁷ [Swietochowski, 33] Bu gelişmeyle birlikte Bakü siyasi merkez olarak yetkinlik kazanmış, yönetimin iradesi sonucu değişime maruz kalmıştır. Kentte, bürokrasinin ve onu temsil eden yapıların görülmeye başlaması da bu yıllardan sonra gerçekleşmiştir. İdari binaların Bakü'ye gelmesi, yeni kentsel dönüşümün "İçerişehir" dışına taşırırken beraberinde alt yapı gereksinimlerini de ortaya çıkarmıştır. Bu alanda da çeşitli düzenlemeler yapılmış ve Bakü siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel bir merkez haline gelmeye başlamıştır.

18. yüzyılın ikinci yarından itibaren petrolün sanayide kullanımının artması Bakü'yü metropol haline getirirken şehrin bölgede ön plana çıkmasına da neden olmuştur.³⁸ Şehrin Çarlık Rusyası ve Sovyet Rusya kontrolü altında başlayan kentsel dönüşümü devam etmiş nihayetinde bağımsızlıkla birlikte zirveye ulaşmıştır. Günümüzde demografik olarak Azerbaycan'ın en yoğun merkezi olan Bakü, sakinlerine vakit geçirebilecek, hareket edebilecek kesişme, rastlaşma, sosyalleşme alanları sunmaktadır. Bakü Meydanları bu kentsel mekânlara örnek teşkil eder.

Tablo 1. Bakü Meydanları

Bakü Meydanları	Birinci İsimlendirme	İkinci İsimlendirme	Üçüncü İsimlendirme	Dördüncü İsimlendirme
11.	Kızılordu Meydanı	20 Yanvar Meydanı	-	-
22.	Azermeft Meydanı	-	-	-
23.	Bazar Meydanı	Quba Meydanı	Dimitrov Meydanı	Fuzuli Meydanı
44.	Biria Meydanı	Azadlık Meydanı	26 Bakü Komiseri Bağı	Azadlık Bağı
55.	Dövlət Bayrağı Meydanı	-	-	-
66.	Duma Meydanı	Asumov Meydanı	Gençler Meydanı	-
77.	Güney Sovyet Meydanı	Neriman Nerimanov Meydanı	-	-
88.	Neftçiler Dairesi	Dakar Meydanı	-	-
99.	Parapet Bağı	Karl Marks Meydanı	Fevvareler Meydanı	-
110.	Privokzalnava Meydanı	Cafer Cabbarlı Meydanı	-	-
111.	Stalin Meydanı	Lenin Meydanı	Azadlık Meydanı	-
112.	Voruntsov Meydanı	Kömür Meydanı	-	-
113.	Yarmaroçnaya Meydanı	İlyiç Meydanı	Oktyabr (Ekim) Meydanı	Samed Vurgun Bağı

Kaynak: Tarafımızdan Yapılmıştır (2022)

Tablo 1'de Bakü meydanları ve zamanla aldıkları isimlendirmeler yer almaktadır. Bakü tarihi, farklı ideolojik devletlerin tarihini de yansıtmaktadır. Önce Rus İmparatorluğu ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin hâkimiyeti altında kalan Bakü'nün sokakları, caddeleri, mekânları egemen gücün beklentilerine uygun olarak ve baskın ideolojiye hizmet edecek şekilde değiştirilmiş, isimlendirilmiştir. Bağımsızlıktan sonra ise ulus-devlet

³⁵ Mehmet Saray, Azerbaycan Türkleri Tarihi, Nesil Yayıncılık, İstanbul 1993.

³⁶ E. Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken, İstanbul 2006, s. 41

³⁷ T. Swietochowski, *Müslüman cemaatten ulusal kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988.

³⁸ Oğuz Kağan Bayraktar, "Bir dönüşüm dinamiği olarak petrolün Bakü şehir kimliğine ve şehirleşmesine etkisi", *Turkish Studies-Social*, S.15/8, 2020, s. 3397.

ULUS KENT KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA MEYDANLARIN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: BAKÜ ÖRNEĞİ

fikrinin etkin oluşu, bu politikaya uygun adımlar atmaya gerektirmiştir. Çarlık ve Sovyet Rusya'sını çağrıştıracak isimler hem meydanlardan hem de diğer kentsel alanlardan çıkarılıp yerine ulusal kimliği destekleyecek imgeler eklenmiştir. Bu kent aksesuarlarının sergilendiği Bakü meydanları, kentsel mekânların bir örneği olduğu gibi Bakü vatandaşlarının zaman geçirdiği, sosyalleştiği, etkileşim içerisinde olduğu, günün belli vakitlerinde belli amaçlar doğrultusunda kullandığı, tarihsel belleğin diri tutulduğu alanları da simgelemektedirler.

Tablo 1 incelendiğinde bağımsızlıkla birlikte isimlendirme konusunda Azerbaycan kültür ve medeniyetinin temsilcilerinin kentsel alanda ön plana çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Yönetimin bu politikayı tercih etmesinde kuşkusuz bu mekânların yoğun bir şekilde kullanılması ve önemli bir toplumsal etkiye sahip oluşları bulunmaktadır. Bağımsızlıktan sonra meydanlara verilen isimlere bakıldığında: eserlerinde sosyal hayatın sorunlarına yer veren ünlü Azerbaycanlı oyun yazarı Cafer Cabbarlı; Türk Kurtuluş savaşına da destek veren siyasi, sosyal ve edebi faaliyetlerde bulunan Neriman Nerimanov; Azerbaycan edebiyatının seçkin örneklerinden olan Samet Vurgun ve Türk Edebiyatı'nın önde gelen eserlerinin sahibi Fuzuli göze çarpmaktadır. İsimlendirmeyle beraber, günlük hayatta sıklıkla kullanılan bu mekânlar kültürel belleği canlı tutmada önemli olabilmektedir. Bu kentsel mekânların yanı sıra bağımsızlıktan sonra kurulan ya da ekonomik gelişimin etkisiyle zaman içerisinde meydana dönen alanların isimlendirilmesinde de yine ulusal bir bakış açısı söz konusudur. Örnek olarak, Bakü'nün stratejik noktalarında konuşulmanan Azneft ve Devlet Bayrağı Meydanları, Bakü sakinlerinin geçiş, keşif, sosyalleşme alanlarının merkezini teşkil etmesi dışında içerisinde barındırdığı ulusal semboller ile ulus fikrinin topluma yansıtıldığı alanlar olarak da öne çıkmaktadırlar.

Kentsel alanda varlığı korunan bu meydanların yanında, Bakü'de toplum nezdinde önem atfeden üç esas meydan bulunmaktadır: Bunlar “20 Yanvar Meydanı”, “Azatlık Meydanı” ve “Fevvareler Meydanı”dır.

4.1. 20 Yanvar Meydanı

Tarihsel süreçte meydana gelen olaylar, toplumun düşünce yapısını etkilediği gibi, kentlerin hangi düzlemde olması gerektiğini de ortaya koymuştur. Bakü'nün diğer kentlere açılan kapısı ve kent içi dolaşımın kilit noktalarından biri olan 20 Yanvar Meydanı zaman içerisinde bu değişimden etkilenen Bakü'nün kentsel mekânları arasında yer almaktadır. Bir meydanın taşınması gereken birçok özelliğe sahip olmasının yanında, Lynch'in da vurguladığı gibi, keşif ve yoğunlaşma alanı olması³⁹ meydanın kullanım yoğunluğunu arttırmıştır. Gün içerisinde Bakü sakinleri tarafından günlük ihtiyaçlar doğrultusunda tercih edilen meydan, insanların geçmişle bağ kurmasına da aracı olmaktadır. Bu meydanın tarihsel süreçte ilk değişimi isimlendirilmesi üzerinde olmuştur. Bilindiği gibi Bakü, 28 Nisan 1920 tarihinde 11. Kızıl ordu tarafından işgale uğramış,⁴⁰ bu tarihten itibaren siyasi ve toplumsal alanda birçok değişimle karşı karşıya kalmıştır. Bu kapsamda Bakü, kentsel mekânlarını dışarıdan gelen gücün istekleri doğrultusunda yenilemiş ya da yeniden üretmiştir. Sovyet yönetiminin, özellikle 1930'lu yıllardan itibaren Rus dili ve kültürünü Birlik içerisinde yaymaya çalışması kentsel politikalar üzerinde etkili olmuştur.⁴¹ Yıllar içerisinde Sovyet yönetiminin verdiği isimler halk arasında kabullenilmek zorunda kalmıştır. Sovyet yönetiminin son temsilcisi olan Gorbaçov'un *Glasnost* (açıklık) ve *Perestroyka* (yeniden yapılanma) politikaları, birlik içerisinde baskın ideolojinin değişime uğramasına neden olurken bu dönemde yeni fikirlerin ortaya çıkışına da şahitlik edilmektedir. Adı geçen dönemde bağımsızlık düşüncesi halk arasında yayılmaya başlamış özellikle milliyetçi fikirler ön plana çıkmış ve bu yönde adımlar atılmaya başlanmıştır.

Bu durumun yanında bölgede gerginlikleri arttıran çatışmalar da gündeme gelmiştir. 1988 yılında SSCB'nin “Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Sosyal ve Ekonomik Kalkınmasının Hızlandırılması” kararını almasıyla bölgeye ciddi bir bütçe ayrılmış ve Ermenilerin bölgedeki faaliyetleri kolaylaşmıştır. SSCB'nin bu kararından sonra Karabağ Ermenileri, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden ayrılarak Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanması için Ermenistan'da ve yurt dışında propagandalara başlamıştır. Bu propagandaların ardından gönüllü olarak savaşmak isteyen Ermenilerin bölgeye gelmesi eylemlerine zemin hazırlamış ve bu girişimler zamanla çatışmaya dönüştür. Ermeniler tarafından bölgede askeri üstünlüğü sağlamak amacıyla yeni birlikler oluşturulmuş ve SSCB ordusuna ait cephaneler ele geçirilerek Azerbaycan şehirlerine saldırılar düzenlenmiştir. Ermenilerin bu saldırgan tutumlarına karşılık Azerbaycan'da ilk defa Komünist Parti yönetimine karşı muhalif gruplar ortaya çıkmaya ve yeni teşkilatlar kurulmaya başlamıştı. Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorununda SSCB yönetiminin Ermenistan'ı destekler tutumu ise bir taraftan Azerbaycan'da bağımsızlık isteğini arttırırken diğer taraftan geniş kapsamlı mitinge de neden olmuştur. Bu isteğe bağlı olarak bağımsızlık hedefiyle kitlesel bir hareket olarak Azerbaycan Halk Cephesi kuruldu.⁴²

³⁹ Lynch, *age*, s. 80-84.

⁴⁰ Elçin Qaliboğlu, “İşgal günü - 28 Aprel”, Xalq Cəbhəsi, 28 Aprel, Bakı 2009, s. 14.

⁴¹ Mehmet Uzman, “Sovyetler Birliği'nde Dil Politikası”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S.22/88, 2017, s. 47.

⁴² Akman Ashhan, *Azerbaycan Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi*, İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul 2005, s. 47.

1988 yılında gerçekleşen miting ile Azerbaycanlılar, Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı ele geçirmeye faaliyetlerine karşı koymaya çalışmışlar ancak Dağlık Karabağ bölgesi ve çevresinde çatışmaları engelleyememişlerdir. İlk etapta Ermenistan'ın Dağlık Karabağ üzerindeki istekleri reddedilse de bölgenin yönetimi Azerbaycan'dan da alınmış "Özel Karabağ Komitesi kurularak Moskova'ya verilmiştir. (12 Ocak 1989)⁴³ Bu süreçte alınan her karar bölgede çatışmaların sona ermesini sağlayamamış aksine daha da artmasına neden olmuştur. 2 Ocak 1990'da Hankendi'nde olayların çığırından çıkmasıyla Sovyet Hükümeti bölgedeki çatışmalara müdahale etmek kararı almıştır. Bu kararın ilk adımını, 4 Ocak'ta Azerbaycan sınırını dış basına kapatma teşkil etmiştir. 9 Ocak'ta Ermenistan "Karabağ" bölgesini "ekonomik plan" içerisine aldığı ilan etmiş fakat Sovyet yönetimi Ermenistan'ın bu kararı geçersiz saymıştır. Bu olaylar neticesinde Bakü birçok miting hareketine ev sahipliği yapmıştır. Dönemin demokratik – ulusal hareketini pasif hale getirmek için Ermeniler 13 Ocak 1990 tarihinde Bakü'de çeşitli eylemler gerçekleştirmişlerdir.⁴⁴ Ermenilerin bu faaliyetleri durdurulmuş ve 17 Ocak'ta Azerbaycanlılar tarafından geniş katılımlı bir miting başlatılmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına karşı hak iddialarına son vermesi ve yönetime ait askeri birliklerin Ermeni baskınlarının yaşandığı bölgelere gönderilmesi yönünde başlayan eylemler sonrasında Sovyet yönetimi "Bakü'de olağan üstü durumun kontrol altına alınması" (Bakü şehrinde fövqelad vəziyyət tətbiq edilməsi haqqında) hakkında kanunla Sovyet askerlerini kente dahil etmiştir. 19 Ocak'ı 20 Ocak'a bağlayan gecede gerçekleşen olaylarda resmi verilere göre 117 Azerbaycanlı hayatını kaybetmiş, 744 kişi de yaralanmıştır.⁴⁵ Bu yaşananların ardından hayatını kaybedenler için Azadlık meydanında toplanıp anma töreni düzenlenmiş ardından cenazeler Dağüstü Park (Şəhidlər Xiyabanı)'a defnedilmiştir. Azadlık meydanı hem 20 Yanvar olaylarından önce hem de sonrasında Azerbaycanlıların toplandığı, bağımsızlık yolunda ilk mitinglerini yaptıkları, olaylar sonrasında acılarını paylaştıkları bir mekân olmuştur.

Bağımsızlığa giden yolda 20 Ocak (20 Yanvar) olayları, ulus düşüncesinin oluşturulduğu ve toplumun büyük çoğunluğu tarafından içselleştirildiği bir gün olarak tarihe geçmiştir. Yaşanılan günün anısını canlı tutmak, Azerbaycan yönetiminin önemli politikalarından biri olmuş ve bu anlayışa uygun olarak Bakü kentsel mekânlarında bugünün anısını hatırlatacak imgeler sergilenmeye başlamıştır. Başlangıçta 11. Kızıldoru Meydanı olarak anılan mekân, bağımsızlıktan sonra 20 Yanvar Meydanı olarak isimlendirilmiş bu durum yaşanan hadiselerin her daim hatırlanmasını sağlamıştır. Şehirler arası ve şehir içi bağlantının keşiştiği, metro ve çeşitli otobüs duraklarının geçiş noktası üzerinde bulunan 20 Yanvar Meydanı, birçok Bakülünün sıkça kullandığı bir meydandır. İsmi ve üzerinde yer alan 20 Yanvar anısal abidesiyle bilinen meydan, bu mekândan geçenlerin ulus kimliği edinimine katkı sağlamaktadır.

4.2. Azadlık Meydanı

Hazar Denizi'nin kenarında yerleşen, şehrin kalbi konumunda yer alan bu meydan etrafıyla bir bütün oluşturmaktadır. Önce Josef Stalin sonra Vladimir Lenin Meydanı adıyla literatürde yerini alan bu kentsel mekân, zamanla "bağımsızlık (Azadlıq)" fikrinin içselleştirildiği bir yer olmuştur. Ulus-devlet fikrinin yansıması olarak meydana bazı değişiklikler meydana gelmiştir. 1955 yılında ünlü heykeltıraş D. M. Garyağdı tarafından yapılan Lenin heykeli meydana eklenmiştir. Şehrin çoğu yerinde olduğu gibi bu meydan da sovyetleştirme politikası için bir vasıta görevi görmüştür.

Kent içerisinde önemli bir politik işlevi olan meydan 1988 yılında ilk kitlesel mitinge ev sahipliği yapmıştır. Karabağ'da yaşanan olayları protesto eden Bakü halkı 17 Kasım 1988 tarihinde protestolara başlamış ve gösteriler yaklaşık iki hafta devam etmiştir.⁴⁶ Meydanın tanınmasını sağlayan asıl olay ise 20 Ocak 1990 tarihinde yaşanmıştır. 20 Yanvar Meydanı'na da ismini veren kanlı eylemlerin birçoğu bu meydana gerçekleşmiştir. Lenin Meydanı'nda yaşanan bu olay, meydanın bağımsızlığa giden yolda bir sembol olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Uzun bir dönem toplum arasında öteki, yabancı, dışarıdan gelen Ruslara karşı durulmuş ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti 18 Ekim 1991'de kurulmuştur. Bağımsızlıktan sonra Lenin Meydanı Azadlık (Azadlıq) Meydanı olarak isimlendirilmiş, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla meydana ulusal bir kimlik kazandırılmak istenmiştir. Bu çerçevede hükümet meydana Lenin heykelini çıkarmış ve aynı yerde Azerbaycan bayrağını göndere çekmiştir.⁴⁷

Azadlık meydanı geçmişten gelen güçlü tarihsel kimliğinin yanında etrafındaki yapılardan da kimlik edinimi sağlamaktadır. Tarihsel bir önemi olan hükümet evinin yanı sıra modern izler taşıyan Abşeron ve Hilton otelleri meydanın kimliğini "eski/geçmiş" ve "yeni/gelecek" ekseninde çeşitlendirmektedir. Meydanın hemen

⁴³ Y. Ekici, "Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 2017, s. 69.

⁴⁴ Tahir Qaffarov, "Azərbaycan tarixi". Yəddi Cildə. VII. Cild. *Elm nəşriyyatı*, Bakı 2008, s. 209.

⁴⁵ Qaffarov, *age*, s. 212.

⁴⁶ Süha Bölükbaşı, "Azerbaycan'da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu'nun Etkileri", *Orta Asya ve İslam Dünyası'nda Kimlik Politikaları*, Der. Willem van Schendel, Erik J. Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 78.

⁴⁷ Gökhan Alper Ataşer, Leyla Sayfutdinova, "Bakü", *Türk Dünyası Başkentleri: Ankara Almatı-Astana-Aşkabat-Bakü-Bişkek-Duşanbe-Lefkoşa-Taşkent* Edt. Murat Yılmaz, A. Çolpan Kavuncu, SFN Yayıncılık, Ankara 2014, s. 304.

ULUS KENT KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA MEYDANLARIN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: BAKÜ ÖRNEĞİ

yanı başında olan hükümet evi gotik mimari üslup kullanılarak inşa edilse de yapı üzerinde geleneksel izlere de rastlanmaktadır. Yapımında Abşeron yarımadasında çıkarılan agray taşının (sarı taş) kullanılması bölgeye ait bir imgenin günümüze taşınmasını, meydanın tarihi bir imgeyle iç içe geçmesini sağlamıştır. Bununla birlikte bina genel olarak Sovyet mimarisinin bir yansıması niteliğindedir. Daha evvel ifade edildiği gibi hükümet evinin bir yanında Abşeron diğer yanında Hilton oteli bulunmaktadır. Mimarisıyla meydanın modern yüzünü oluşturan oteller, meydanın geniş alanını kısıtlamayacak şekilde konumlanmışlardır. Kamusal ve ticari binaların yanı sıra meydanın diğer ucunda özel yerleşim alanları da vardır. Bu alanların özellikle dış cephesi mimari formda bütünlük oluşturulacak şekilde yenilenmiştir. Hem otellere hem de bireysel yaşam alanlarına olan yakınlık meydanın kullanımını üzerinde etkiye sahiptir.

Meydandaki yoğunluk gün içerisinde değişkenlik göstermektedir. Sabah ve akşam saatlerinde nispeten tenha olan meydan, öğle vakti daha yoğun bir görünüm sergiler. Meydanın etrafında bulunan kentsel mekânlar, yoğunluğu ve kullanıcıların türünü belirlemektedir. Popüler bir mekân olması hasebiyle bireyler tarafından buluşma alanı olarak kullanılan Azadlık Meydanı, sosyalleşme alanlarından yoksun olduğu için kullanıcıların zaman geçirmeden geçtiği bir kentsel alan durumundadır. Geniş ve açık bir alana sahip olması, tarihi boyunca çeşitli talepler doğrultusunda bir araya gelen grupların toplanma alanı olarak hizmet etmesine neden olmuş ve bağımsızlığın elde edilmesinde de özel rol oynamıştır.

Tarihsel önemine karşın Azadlık meydanının, günümüzde beklenen hizmeti sunmadığını ifade etmek gerekir. Etrafının trafik yollarıyla çevrilmesi, içerisinde ya da etrafında insanların sosyalleşebileceği alanlardan yoksun olması bireylerin buradan yalnızca “gelip-geçmesine” neden olmaktadır.⁴⁸ Nitekim kimlik ediniminde ve kolektif kimliğin aktarımında bir mekânın birey tarafından içselleştirilmesi önem atfeder. Bu içselleştirme çoğu zaman bireyin düzenli aralıklarla mekânı kullanması neticesinde oluşur. Eğer mekân sadece gelip geçen bir yer ise, zengin bir tarihi geçmişe sahip olsa da zamanla kimliği zayıflayacak ve süreklilik aksayacaktır. Azerbaycan toplumu için özel bir yeri olan Azadlık Meydanı toplumun daha çok vakit geçireceği alanlara sahip olmalıdır. Bu durum kültürel belleği canlı tuttuğu gibi, bağımsızlıkla oluşan ulusallaşma fikrinin genele yayılmasını da sağlayacaktır. Günümüzde sadece varlığıyla, isimlendirmesiyle, bağımsızlık yolunda Azerbaycan halkına ev sahipliği yapmasıyla ulusallaşma yolunda önemli bir kentsel mekân olan Azadlık meydanı, bu özelliğini koruyarak artırma imkanına sahiptir.

4.3. Fevvareler Meydanı

Bakü'nün merkezinde konumlanan Fevvareler Meydanı hem yerel halkın hem de turistlerin yoğun olarak tercih ettiği sosyalleşme alanlarından biridir. Tarihi bir öneme sahip olan meydanın ilk yapılanması Çarlık Rusya dönemine denk gelmektedir. 1859 yılında dönemin guberniya⁴⁹ merkezi olan Şamahı (Şamaxı)'da gerçekleşen deprem, merkezin Bakü'ye taşınmasına neden olmuştur.⁵⁰ Dönemin Bakü yöneticisi (valisi) M. P. Kalyubakin eski şehrin kale duvarları dışında kalan bölgelerinde gelişim sağlamak için emir vermiş ve böylelikle Günümüz Bakü meydanlarının ilk örneklerinden olan Fevvareler meydanının tarihsel süreci de başlamıştır.

Meydanın ilk ismi Kalyubakin Meydanı olmuş, halk arasında Parapet (yüksek çeperle çevrili yer) olarak adlandırılmış ve planlaması ile Azerbaycanlı ünlü mimar Kasım Bey Hacıbababeyov ilgilenmiştir.⁵¹ Meydana yukarıdan bakıldığında güneş şeklinde olduğu görülmektedir. Dairevi olarak kurgulanan meydana paralel olarak oluşturulan sokaklar güneş ışınlarını anımsatan bağlantılarla kurgulanmıştır. 20. yüzyılın başında, meydana güneşten korunmak için yeterince yeşillik alan olmaması nedeniyle toplum içerisinde “Güneşli Meydan” olarak bilinmiştir.⁵² 1910 yılında “şollar su yolu” nun Bakü'ye getirilmesi, bölgenin verimini arttırdığı gibi hem meydana hem de Bakü'nün farklı kentsel alanlarında yeşil alanların artmasını sağlamıştır. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşu kentsel dönüşümde yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmiş, kentin yeni ideolojiye paralel olarak düzenlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu ideoloji çerçevesinde, sosyalist bir kent oluşturmayı amaç edinen yeni yönetim isimlendirme hususunda değişikliğe gitmiştir. Komünizmin bir yansıması olarak halk arasında güneşli meydan olarak bilinen mekânın yeni ismi “Karl Marks” meydanı olmuştur.⁵³ Zamanla bölgede yer alan çoğu mekân kapanırken, sosyalist düşünceye ve isme sahip yapılar ve iş yerleri yaygınlaşmıştır. 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile meydan, savaş sonrası dönemde insanların sosyalleşebileceği alanlarla süslenmiş, toplumsal alanda görünürlüğü artırılmıştır. 1984 yılında Rahim

⁴⁸ Kamberov, *agt*, s. 101.

⁴⁹ Çarlık Rusya'sı zamanında kullanılan yönetim sistemi. Ülkenin vilayetler şeklinde taksim edilmesi anlamına da gelmektedir. İlk defa I. Petro zamanında yayınlanmış kararname ile gündeme gelmiş olup Sovyetler Birliği'nin kurulmasına kadar devam etmiş bir sistemdir. Bkz. Tekin Aycan Taşçı, “Rus Devlet Teşkilatında Namestniklik Kurumunun Tarihçesi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, 2019, s. 196.

⁵⁰ Ataşer, Seyfutdinova, *agm*, s. 270.

⁵¹ Şamil Fətullayev, *XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda Şəhərsalma və Memarlıq*, Şərq-Qərb Nəşriyyat Evi, Bakı 2013, s. 36-37.

⁵² Məhərrəm Zeynalov, “əsl bəkililər: parapet deyir- Bakının mərkəzi meydanının tarixi”, *JAM News*, Bakı 2021.

⁵³ Məsəlillim Həsənov, “Erməni-Rus Qızlarının Bədnam Etdiyi Bakı Meydanı”, 2013, <https://azvision.az/news/10165/ermeni-rus-qizlarinin-bednam-etdiyivi-baki-meydani-%E2%80%93-93-arasdirma-senedler.html>.

Seyfullayev'in kontrolü altında restorasyon süreci yaşayan mekân, farklı bir çok fiske ve çeşmelerin inşa edilmesinden dolayı "Fevvareler Bağı"/"Fevvareler Meydanı" olarak adlandırılmış ve bağımsızlıkla birlikte toplumsal ve kentsel hayatta önemini korumuştur.⁵⁴

Kentsel mekânlar dönemin ruhunun, kentin ritminin izlendiği yerler olmuşlardır. Başlangıçta Kalyubakin olarak adlandırılan meydan, zaman içerisinde ideolojik dönüşüme paralel olarak değişim yaşamış Parapet, Karl Marks gibi adlar almış ve nihayetinde Fevvarer Meydanı haline gelmiştir. Bağımsızlıkla birlikte meydan ve çevresinde bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toplumsal alanda oluşturmaya çalıştığı ideolojiye paralel yapılanmalar tesis edilmiştir. Sovyetler Birliğinin son bulması kesin bir kopuş olmamakla birlikte yeni kurulan devletlerde de-rusifikasyon, de-sovyetizasyon gibi politikalarla hem toplumsal düşünüşte, hem de fiziki olarak kentsel alanda "yabancı" öğeleri temizleme dönemini açmıştır.⁵⁵ Bu siyasi atmosfere uygun olarak Fevvarer Meydanı, yeni ulusal aksesuarlarıyla bezenmiş ve tarihsel önemini kullanarak şehrin önem atfeden sosyalleşme alanlarından biri haline gelmiştir. Böylelikle Meydan vasıtasıyla kentin sovyetik geçmişi geride bırakılmış, yeni modern ve ulusal kimlik ön plana çıkarılmıştır. Meydan bu kimliği topluma ileten bir aracı konumuna gelmiştir.

SONUÇ

Ulus devletlerin ortaya çıkışıyla dünya çapında ideolojik bir dönüşüm yaşanmıştır. Etnik olana yapılan vurgu, ulusların ön plana çıkmasına neden olmuş, karşı tarafa "öteki"ni yerleştirmiştir. Milliyetçiliğin ideolojik başlangıcını simgeleyen bu dönüşüm politik olarak kullanılmış iç ve dış politika uygulamalarının da esasını oluşturmuştur.

Ulus-devletler, belirlenen bir "öteki" karşısında öncelikle kendi ulus tanımını ortaya çıkartmak istemişlerdir. Bu yolda ilk başvuru tarihi kökler olmuş; toplumu bir arada tutma, bir araya getirme, benzer düşünce ve fikirler etrafında birleştirme ulus-devlet için kilit nokta olmuştur. Bu nedenle ulus-devletin toplumu etkileyebilecek tüm araçları kullandığı görülmektedir. Tarih, dil, din, ekonomi, spor, sanat, müzik vb. gibi dinamiklerin ulusallaşma yönünde etkisi yadsınamaz. Adı geçen dinamiklerin hepsi toplum için öncü konumdadır ve güçlü tesire sahiptir. Buna ek olarak, kentsel mekânların da ulusallaşma da güçlü bir etkiye sahip olduğu açıktır.

Kentlerin kuruluşuyla paralel olarak ortaya çıkan meydanlar toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tasarlanmış ve tarihsel süreç içerisinde önemli bir yer tutmuşlardır. Egemen ideolojinin yansıtıldığı yerler, toplumun bu ideolojiye maruz kaldığı alanlar olmuşlardır. Bakü meydanları da hâkim ideolojik görüşün topluma yansıtıldığı kentsel mekânlardandır.

Bakü'nün geçmişinde yer alan Rus etkisi meydanların şekillenişinde temel etken olmuştur. Dil bu hususta öne çıkan etmenlerden biridir. Dili etkili bir araç olarak kullanan Sovyet yönetimi mekânları ideolojik yapısına paralel olarak isimlendirmiş, toplumun tek bir düşünce yapısını benimsemesi amaç edinilmiştir. Bağımsızlıkla birlikte, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmî ideolojisini sergilediği mekânlar haline gelen meydanlarda, de-sovyetizasyon gibi yabancı etkenlerden kurtulmayı hedefleyen politikalarla millileştirme hareketi başlamıştır. Genel olarak Bakü'nün çoğu kentsel alanında, özel olarak ise meydanlarda ulus kimliğinin hissedilebileceği figürler ön plana çıkarılmıştır.

Çalışmada Bakü'de yer alan üç meydan incelenmiş, tarihsel süreçte değişimi gözlemlenmiştir. Bakü meydanlarının hâkim ideolojinin yansıtıldığı kentsel alanlara örnek olduğu, bunun da özellikle dil politikası ve mekânlara eklenen ulusal figürlerle yapıldığı görülmüştür. Bakü meydanları, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla bağımsız ulus fikrinin hissedilebildiği alanlar haline gelmişlerdir. İsimlendirmeleriyle, ulusal imgeleriyle, buldukları mekâna eklenen ve toplumsal hafızada yer edinmiş isimlerin heykelleriyle bu mekânlar günümüz Bakü kentsel hayatında kolektif kimliğin oluşturulduğu yerler haline gelmişlerdir. Bakü kentsel alanında Azadlık, 20 Yanvar ve Fevvarer meydanlarının diğerlerine nazaran ön planda olduğu gözlemlenmektedir. Meydanları bir araya getiren özelliklerinin yanı sıra kullanım amaçları doğrultusunda birbirinden ayıran özellikler de söz konusu olmuştur.

Bu üç meydanın şehrin stratejik alanlarında konumlanması ortak özelliklerini oluşturur. Bunun yanı sıra tarihsel süreçte var olup, bağımsızlıkla birlikte ulus ideolojisine katkı yapacak şekilde isimlendirilmesi ve geçmişin yabancı imgelerinden kurtulması meydanların bir başka ortak özelliğini göstermiştir. Meydanlar arasında 20 Yanvar daha çok araç trafiği için ana arter durumda iken, Fevvarer meydanı yayalar için aynı öneme sahiptir. Azadlık meydanı ise diğer meydanlara nazaran kısmi kullanıcı kitlesine sahiptir. Bu üç meydanın kullanım düzeyini içerisinde barındırdığı ve günlük ihtiyaçlara cevap verebilecek yan mekânların varlığı etkilemiştir. Bu hususta kent içi ve kent dışı ulaşımında sacayağı görevi üstlenen 20 meydan meydanı ve etrafı çeşitli sosyalleşme mekânlarıyla konumlanan Fevvarer Meydanı günün büyük bir kısmında yoğun

⁵⁴ Oğuz Kağan Bayrakdar, "Bir Flaneur Olarak Covid-19 Sonrası Mekânsal Değişimin İzlerini Sürmek: Bakü Fevvarer Meydanı Örneği", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 38/2, 2021, s. 605.

⁵⁵ Jale Garibova, "Azerbaycan'da Dil-Kimlik Bağlantısının Oluşumu ve Türkiye Türkçesi Faktörü", *SUTAD*, S. 44, 2018, s. 18.

ULUS KENT KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA MEYDANLARIN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: BAKÜ ÖRNEĞİ

oldukları görülmüştür. Kara yoluyla sınırlanan, içerisinde bireyler için mekân içermeyen Azadlık meydanı zaman geçirmek için pek olanak sunamamakta, bu da gün içerisinde meydanın kullanım oranını nispeten azaltmaktadır. Bununla birlikte üç meydanın da insanların günlük ihtiyaçlarına cevap veren işlevlerinin yanı sıra geçmişle bağ kurabilecekleri tarihsel imgelerle donatıldığı görülmüş, kullanım oranına paralel olarak her meydanın insanlar üzerinde milli bilinci etkileme noktasında benzer bir tesir gücüne sahip olduğu çalışmada ortaya koyulmuştur.

KAYNAKÇA

ALPTEKİN, Musa Yavuz, “Şehirden Kente Mekânsal Dönüşüm”, *Doğu – Batı Düşünce Dergisi*, S. 67, 2014, ss. 35-62. ALVER, Köksal, “Kent İmgesi”, Edt. Köksal Alver, *Kent Sosyolojisi*, 7. Baskı, Çizgi Kitapevi, İstanbul 2019, ss.11-36.

ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul 2017.

ATAŞER, Gökhan Alper, Leyla SAYFUTDİNOVA, “Bakü”, *Türk Dünyası Başkentleri: Ankara Almatı-Astana-Aşkabat-Bakü-Bişkek-Duşanbe-Lefkoşa-Taşkent* Edt. Murat Yılmaz, A. Çolpan Kavuncu, SFN Yayıncılık, Ankara 2014, ss. 261-313.

AVCI, Ceren, *Kent Turizminde Mekânsal Tercihler, Deneyimler ve Mekânın Düzenlenişi Üzerine İlişkiler: İstanbul Tarihi Yarımada Örneği*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2019.

AYDIN, Rifat, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C.6, S.1, 2018, ss. 229-256.

AYTAÇ, Ömer, “Kent Mekânlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası”, *Kent Sosyolojisi*, Edt. Köksal Alver, 7. Baskı, Çizgi Kitapevi, İstanbul 2019, ss. 251-279.

BALİBAR, Etienne, Immanuel WALLERSTEİN, *İrk Ulus Sınıf*, çev. Nazlı Ökten, 4. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2007.

BAYRAKDAR, Oğuz Kağan, “Bir dönüşüm dinamiği olarak petrolün Bakü şehir kimliğine ve şehirleşmesine etkisi”, *Turkish Studies-Social*, S.15/8, 2020, ss. 3387-3402.

BAYRAKDAR, Oğuz Kağan, “Bir Flaneur Olarak Covid-19 Sonrası Mekânsal Değişimin İzlerini Sürmek: Bakü Fevvaler Meydanı Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 38/2, 2021, ss. 597-611.

BÖLÜKBAŞI, Süha, “Azerbaycan’da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu’nun Etkileri”, *Orta Asya ve İslam Dünyası’nda Kimlik Politikaları*, Der. Willem van Schendel, Erik J. Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Cambridge dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/tr> . Erişim tarihi 02.02.2022

CARMONA, Matthew, Tim HEATH, Taner OC, Steve TİESDELL, *Public Places Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*, Second Edition, Elsevier, Oxford 2010.

DOĞAN, Aslı, *Kamusal Alanda Bir Erk Metaforu Olarak Meydan*, MSGSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2020.

EKİCİ, Y., “Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 2017, ss. 62-77.

FƏTULLAYEV, Şamil, *XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda Şəhərsalma və Memarlıq*, Şərqi-Qərbi Nəşriyyat Evi, Bakı 2013.

GARİBOVA, Jale, “Azerbaycan’da Dil-Kimlik Bağlantısının Oluşumu ve Türkiye Türkçesi Faktörü”, *SUTAD*, S. 44, 2018, ss. 15-41.

HƏSƏNOV, Müsəllim, “Erməni-Rus Qızlarının Bədnam Etdiyi Bakı Meydanı”, <https://azvision.az/news/10165/ermeni-rus-qizlarinin-bednam-etdiyi-baki-meydani-%E2%80%93-93-arasdirma-senedler.html> , 20.01.22 sa.12.07.

HOBSBAWM, Eric J. , “1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik”, *Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınbay, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995.

KAMALI, Fereshteh Pashaei, *Kent Meydanlarının Peyzaj Tasarım Kriterlerine Göre Analizi: Erzurum Cumhuriyet Caddesi Örneği*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2021.

KAMBEROV, Abdulali. *Bir Kamusal Açık Alan Olarak Meydan Kullanımını Etkileyen Kararların Kullanıcılar Tarafından Değerlendirilmesi: Bakü Azadlık Meydanı Örneği*, İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016.

KARPAT, Kemal H., *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

KRIER Rob, *Urban Space*, Academy Editions, London 1979.

LEFEBVRE, Henri, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, 2. Baskı, Sel yayınları, İstanbul 2014.

LYNCH, Kevin, *Kent İmgesi*, çev. İrem Başaran, 20. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.

MADANIPOUR, Ali, “Urban Design and Public Space”, *International Encyclopedia of Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Volume 24, 2015, pp. 789-794.

MADANIPOUR, Ali,, “Why are the design and development of public spaces significant for cities?” *Environment and Planning B: Planning and Design*, S. 26/6, 1999, pp. 879-891.

MESUTOĞLU, Mehmet, *Kentsel Mekân Olarak Meydan ve Morfolojik Özellikleri*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.

QAFFAROV, Tahir, “Azərbaycan tarixi”. Yəddi Cildə. VII. Cild. *Elm nəşriyyatı*, Bakı 2008.

QALİBOĞLU, Elçin, “İşğal günü - 28 Aprel”, Xalq Cəbhəsi, 28 aprel, Bakı 2009, S.14.

SARAY, Mehmet, *Azərbaycan Türkləri Tarihi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul 1993

SMİTH, Anthony D., *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

SÜLEYMANLI, E. *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkləri*. Ötüken. İstanbul 2006.

SWIETOCHOWSKİ, T. *Müslüman cemaatten ulusal kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*. Nuray Mert (Çev), Bağlam Yayınları. İstanbul 1988.

ŞENTÜRK, Ünal, “Mekân Sadece Mekân Değildir: Kentsel Mekânın Yeni Tezahürleri”, *Doğu – Batı Düşünce Dergisi*, S.67, 2014, ss. 85-106.

TAŞÇI, Hasan, *Kent Meydanı ile Kent Kimlik İlişkisi: Üsküdar Meydanı Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012.

TAŞÇI, Tekin Aycan, “Rus Devlet Teşkilatında Namestniklik Kurumunun Tarihçesi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, 2019, s. 191-211.

URRY, John, *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Öğdül, 3. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018.

UZMAN, Mehmet, “Sovyetler Birliği’nde Dil Politikası”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S.22/88, 2017 ss. 41-56.

YAZICIOĞLU HALU, Zeynep, *Kentsel Mekân Olarak Caddelerin Mekânsal Karakterinin Yürünebilirlik Bağlamında İrdelenmesi: Bağdat Caddesi Örneği*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010.

ZEYNALOV, Məhərrəm, “əsl bakılılar: parapet deyir- Bakının mərkəzi meydanının tarixi”, *JAM News*, Bakı 2021.

ULUS KENT KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA MEYDANLARIN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: BAKÜ ÖRNEĞİ

EKLER

Görsel 1. Azadlık Meydanı, 1988 yılı

Kaynak: <https://pia.az/bakida-leninin-neheng-abidesini-kimler-eriderek-satib--318675-xeber.html> Erişim tarihi: 19.07.2022.

Görsel 2. Fevvaireler meydanı,1930 yılı

Kaynak: <https://azkataloq.org/photo/952/1920-30-cu-iller-eyri-kuce-fevvaireler-meydani-baki> Erişim tarihi: 19.07.2022.